

ZAMONAVIY DUNYODA YOSHLARNING AXBOROT XAVFSIZLIGIGA ASOSIY TAHDIDLAR

Hayitova H.M.

Buxoro viloyati Ichki ishlar boshqarmasi xodimi, kapitan

Buxoro, O‘zbekiston

ANNOTATSIYA

Maqolada bugungi kundagi dolzarb masalalardan biri hisoblangan yoshlarning axborot xavfsizligiga asosiy tahdidlar tahlil qilingan. Bunda fishing, kiberbulling, onlayn harassment, doksing, nomaqbul xabarlar kabi ko‘rinishdagi axborot tahdidlari tadqiqot obyekti sifatida ko‘rib chiqilgan.

Kalit so‘zlar: *axborot tahdidi, internet-media, media siyosat, fishing, kiberbulling, onlayn harassment, trolling, doksing, nomaqbul xabarlar*

ABSTRACT

The article analyzes the main threats to the information security of young people, which is considered one of the current issues. Information threats such as phishing, cyberbullying, online harassment, doxing, and inappropriate messages are considered as research objects.

Keywords: *information threat, internet media, media policy, phishing, cyberbullying, online harassment, trolling, doxing, spam*

KIRISH

Raqamli texnologiyalar hayotning barcha jabhalariga kirib borayotgan zamonaviy dunyoda axborot xavfsizligi, ayniqsa, yoshlar uchun asosiy muammolardan biriga aylanib bormoqda. Yosh avlod aloqa, ta‘lim va ko‘ngilochar maqsadlarda Internet va mobil qurilmalardan faol foydalanmoqda, bu esa ularni turli xil axborot xavfsizligi tahdidlariga zaif qiladi.

Yoshlarning axborot xavfsizligiga zamonaviy tahdidlar texnologiyalarning jadal rivojlanishi va axborot makonining globallashuvi bilan bog‘liq ko‘plab jihatlarni o‘z ichiga oladi. “Axborot xatarlari” maqolasida mualliflar alohida e‘tibor va himoyani talab qiluvchi axborot texnologiyalaridan noqonuniy foydalanish natijasida kiberjinoyat, ayniqsa, bolalar uchun qanday jiddiy tahdidga aylanganini muhokama qiladilar [1]. «Axborot va psixologik xavfsizlikka tahdidlar modeli» asarida tadqiqotchilar o‘smirlarning axborot va psixologik xavfsizligiga tahdidlarning rasmiylashtirilgan modelini taklif qiladi va buzg‘unchi axborot ta‘siridan himoyalani zarurligini ta‘kidlaydi [2]. «Yosh transport mutaxassislarida axborot

xavfsizligi ko‘nikmalarini shakllantirish» tadqiqotida yosh mutaxassislarda, ayniqsa transport sohasida, maktabgacha yoshdan boshlab va ta‘lim dasturlari orqali axborot xavfsizligi ko‘nikmalarini rivojlantirish zarurati muhokama qilinadi [3]. «Ruhiiy xavfsizlikka tahdidlarning oldini olish» ishi ruhiy xavfsizlikka tahdidlarning oldini olishning huquqiy, kriminologik va psixologik vositalariga, axborot muhitining yoshlarga salbiy ta‘sirini minimallashtirish bo‘yicha tavsiyalar berishga qaratilganini ko‘rish mumkin [4].

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Bugungi kunda axborot xavfsizligining eng asosiy muammolaridan biri bu shaxsiy ma‘lumotlarga tahdidlardir.

Fishing axborot xavfsizligiga tahdid soladigan eng keng tarqalgan shaxsiy ma‘lumotlarga qilinadigan tahdidlardan biri sanaladi. Hujumchilar soxta veb-saytlarni yaratadilar va parollar, kredit karta raqamlari va boshqalar kabi nozik ma‘lumotlarni olish uchun ishonchli manbalardan (banklar, ijtimoiy tarmoqlar, onlayn-do‘konlar va boshqalar) rasmiy xabarlar bo‘lib ko‘rinadigan elektron pochta xabarlarini yuboradilar. Yoshlar ko‘pincha tajriba va himoya usullaridan xabardor bo‘lmaganliklari sababli bunday hujumlarning nishoni bo‘lishadi. «Susceptibility to Spear-Phishing Emails» nomli tadqiqotda foydalanuvchilarning yoshi va xatlar mazmuniga qarab fishing hujumlari uchun zaiflik o‘rganilgan bo‘lib, aniqlanishicha, foydalanuvchilarning 43 foizi fishing elektron pochta xabarlariga tushib qolgan, zaiflik yoshi katta ayollarda kuzatilgan. Biroq, yoshlar orasida zaiflik tadqiqot davomida kamaygan [5]. Boshqa bir «O‘smirlarning fishing xabarlarini aniqlash qobiliyatini o‘rganish» nomli tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatdiki, o‘smirlar haqiqiy va fishing xabarlarini farqlash qobiliyatiga ega emaslar. Bundan tashqari, xizmat bilan tanishish ularning fishingni aniqlash qobiliyatiga ta‘sir qilmagan, biroq ular notanish xabarlar haqida qaror qabul qilishda xavfliroq xatti-harakatlarni namoyon qilishgan [6]. Yana bir tadqiqotda “Kollej o‘quvchilari o‘rtasida fishing hujumidan xabardorlik” mavzusida kollej o‘quvchilarining fishing hujumlari haqida xabardorligi o‘rganildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, ba‘zi talabalar hali ham fishing hujumlaridan bexabar va tajovuzkorlar tuzog‘iga tushib qolishadi, bu esa xabardorlik kampaniyalarini o‘tkazish zarurligini ta‘kidlaydi [7].

Fishing hujumlariga misollar:

- «Banklardan» elektron xatlar mavjud bo‘lmagan muammolarni keltirib, hisob ma‘lumotlarini yangilashni so‘ragan elektron pochta xabarlarini;
- Ijtimoiy tarmoqlardagi xabarlar shaxsiy ma‘lumotlarni kiritishni talab qiladigan sovrin yutib olish yoki chegirma olish taklifi bilan xabarlar;

– Soxta saytlar nozik ma'lumotlarni to'plash uchun haqiqiy saytlarni taqlid qiluvchi veb-sahifalar.

Shaxsiy ma'lumotlarni o'g'irlash yoshlar uchun jiddiy xavf tug'diradi. Ishonchsiz ilovalar va veb-saytlardan foydalanish, shuningdek, axborot xavfsizligining asosiy ko'nikmalariga ega bo'lmaslik shaxsiy ma'lumotlarning sizib chiqishiga olib kelishi mumkin, keyinchalik ular firibgarlik uchun qo'llaniladi [8, – C. 64].

Ma'lumotlar o'g'irlanishining oldini olish choralari:

- Turli hisoblar uchun murakkab va noyob parollar yaratish;
- SMS yoki ilovadan kod kiritishni talab qiluvchi qo'shimcha xavfsizlik qatlami ikki faktorli autentifikatsiyadan foydalanish;
- Ilovalarni faqat rasmiy manbalardan o'rnatish va ularning ruxsatini tekshirish.

Maxfiylik sozlamalaridan xabardor bo'lmaslik shaxsiy ma'lumotlarning uchinchi shaxslarga taqdim etilishiga olib kelishi mumkin. Ijtimoiy tarmoqlar va mobil ilovalar ko'pincha geolokatsiya, kontaktlar va fotosuratlar kabi shaxsiy ma'lumotlarga kirishni so'raydi. Yoshlar har doim ham bu ma'lumotlardan ularning faoliyati va xatti-harakatlarini kuzatish uchun foydalanish mumkinligini tushunmaydi.

Internetda avj olib borayotgan jinoyatlarning yana bir ko'rinishi bu kiberbulling - bu boshqalarni kamsitish, qo'rqitish yoki bezovta qilish uchun raqamli texnologiyalardan foydalanish. Haqoratlar, tahdidlar va onlayn bezorilik yoshlarning ruhiy salomatligiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi, stress, ruhiy tushkunlik va hatto o'z joniga qasd qilish fikrlarini keltirib chiqarishi mumkin [9, -C. 338]. An'anaviy zo'ravonlikdan farqli o'laroq, kiberbulling kechayu kunduz sodir bo'lishi mumkin va kattalar e'tiboridan chetda qolishi mumkin. Bu borada olib borilgan tadqiqotlarga murojaat qilinganda, kiberbulling ishtiroki va o'smirlarning ruhiy salomatligi o'rtasidagi assotsiatsiyalar tadqiqoti shuni ko'rsatdiki, kiberbulling o'smirlarda depressiya va ijtimoiy tashvishlanish xavfining oshishi bilan bog'liq. Kiberbullingda jabrlanuvchi yoki bezori sifatida ishtirok etish, voqea sodir bo'lganidan bir yil o'tgach, depressiya va ijtimoiy tashvish alomatlari ehtimolini oshiradi [10]. Boshqa bir «Kiberbulling yoshlarning o'z joniga qasd qilish harakatlariga ta'sir qiladimi?» nomli tadqiqotda kiberbulling o'smirlarda o'z joniga qasd qilish g'oyalari va o'z joniga qasd qilishga urinish ehtimolini sezilarli darajada oshirishi aniqlangan. Kiberbullingga qarshi qonunlar ushbu xavflarni kamaytirishga yordam berishi tadqiqotchi tomonidan ta'kidlanadi [11]. Yana bir tadqiqot natijalari yanada ahamiyatli bo'lib, unda “Pandemiya davrida kiberbullingning o'smirlarning ruhiy salomatligiga ta'siri – yashirin inqiroz” [12] pandemiya davrida kiberbulling

qurbonlari ijtimoiy tashvish, ruhiy tushkunlik va o'z joniga qasd qilish fikridan ko'proq aziyat chekishini aniqlangani hamda masofaviy ta'limga o'tish kiberbulling xavfini oshirgani qayd etilgan.

Kiberbullingni trolling, nafratli izohlar va doksing kabi shakllari bugungi kunda virtual olamda eng ko'p uchramoqda [13].

Trolling - bu foydalanuvchi (trol) boshqa foydalanuvchilarning salbiy munosabatini bildirish yoki nizolarni keltirib chiqarish maqsadida onlayn hamjamiyatlarda provokatsion, haqoratomuz yoki sharmandali xabarlarini joylashtiradigan onlayn amaliyotdir. Trollingning maqsadi ko'pincha masalaning mohiyatini muhokama qilish emas, balki oddiy muloqotni buzish va boshqalarda g'azab yoki tashvish tug'dirish hisoblanadi.

Nafratli izohlar – foydalanuvchilar boshqa odamlarning postlari yoki videolari ostida ijtimoiy tarmoqlarda qoldiradigan haqorat yoki haqoratli bayonotlardir. Bunday izohlarda kontent muallifiga yoki boshqa sharhlovchilarga qaratilgan tanqid, masxara, nafrat so'zlari yoki shaxsiy haqorat bo'lishi mumkin. Nafratlanuvchilarning maqsadi e'tiborni jalb qilish istagidan odamning obro'siga putur etkazish yoki uning fikriga konstruktiv tanqiddan tashqarida norozilikni bildirish istagi bo'lishi mumkin. Ayni masalaga oid «Onlayn kollej hamjamiyatlarida nafratli izohlarning tarqalishi va psixologik ta'siri» nomli tadqiqotga ko'ra, onlayn kollej jamoalarida nafratli izohlar stress darajasining oshishi bilan bog'liqligini aniqlangan. Bunday sharhlarga duchor bo'lgan foydalanuvchilar past psixologik barqarorlikni namoyish etganlar va hissiy portlashlarga ko'proq moyil bo'lishgan [14]. Bunga yechim o'laroq o'tkazilgan boshqa bir «Ijtimoiy tarmoqlardagi tajovuzkor izohlarni tasniflash uchun chuqur o'rganish yondashuvi» tadqiqoti tajovuzkor sharhlarni tasniflash va turli tillarda nafrat nutqini aniqlash uchun mashina tahlili (ML) modellaridan foydalanish samaradorligini ko'rsatgan, bu onlayn tajovuzga qarshi kurashish va foydalanuvchilarning ruhiy salomatligini yaxshilashga yordam bergan [15].

Doksing - bu shaxs haqidagi shaxsiy ma'lumotlarni uning roziligisiz Internetda nashr etish amaliyoti hisoblanadi. Bunga ism, manzil, telefon raqami, ish joyi, oilaviy aloqalar va boshqa maxfiy ma'lumotlarni oshkor qilish kiradi. Ko'pincha bu harakatlar odamga stress, qo'rquv yoki hatto jismoniy tahdidni keltirib chiqarish uchun mo'ljallangan. Doksing internet trolling yoki qasos olish shakli sifatida ishlatilishi mumkin va ko'plab mamlakatlarda maxfiylik va shaxsiy xavfsizlik huquqlarini buzganligi sababli noqonuniy hisoblanadi. Bu borada olib borilgan tadqiqotlarga murojaat qilinsa, «Ijtimoiy harakatda doksing diskursiv harakat sifatida» tadqiqotida doksingni onlayn zo'ravonlik shakli sifatida ko'rib chiqilgan bo'lib, bunda tajovuzkorlar o'z maqsadlariga oid shaxsiy ma'lumotlarini roziligisiz

ataylab e'lon qiladilar, ko'pincha uni obro'sizlantirishni maqsad qilishadi. Tadqiqot demokratik harakatlarda doksing qanday qo'llanilishi va forum ishtirokchilari qanday qonuniylashtirish strategiyalarini qo'llashini tahlil qiladi [16].

Onlayn harrasment yoki onlayn jinsiy ta'qib qilish - bu raqamli makonda sodir bo'ladigan va jabrlanuvchida qo'rquv, tashvish yoki noqulaylik tug'dirish uchun mo'ljallangan tajovuzning bir shakli. Bu yoshlarda sezilarli hissiy jarohlarga olib kelishi mumkin. Bunga nomaqbul xabarlar, ta'qib va jinsiy tahdidlarni kiritish mumkin:

Nomaqbul xabarlar - bu onlayn platformalar orqali istalmagan, ko'pincha jinsiy aloqada bo'lgan xabarlar yoki rasmlarni olish. Bu xabarlar qabul qiluvchining roziligisiz yuborilgan odobsiz matnlar, fotosuratlar yoki videolarni o'z ichiga olishi mumkin va ular noqulaylik, kamsitish yoki hatto qo'rquvni keltirib chiqarishi mumkin. Bunday harakatlar jinsiy zo'ravonlikning bir ko'rinishi bo'lib, kibermakonda odamning shaxsiy xavfsizligi va qulaylik hissini jiddiy ravishda buzishi mumkin. «Jinsiy aloqa, onlayn jinsiy qurbonlik va psixopatologiya jinsga bog'liq: depressiya, tashvish va global psixopatologiya» tadqiqotida istalmagan jinsiy xabarlarni qabul qiladigan va yuboradigan ayollar erkaklarnikiga qaraganda ko'proq psixopatologiya belgilariga ega ekanligini aniqladilar. Bu bunday xabarlarni idrok etish va oqibatlaridagi gender farqlarining ahamiyatini ko'rsatadi [17].

Ko'pincha nomaqbul xabarlar anonim tarzda yuboriladi, bu esa huquqbuzarlarga qarshi choralar ko'rishni qiyinlashtiradi. Bu jabrlanuvchilarni yordamsiz va yolg'iz his qilishiga olib kelishi mumkin. Do'stlaringiz, oilangiz yoki tegishli organlardan yordam so'rash va ijtimoiy media tomonidan taqdim etilgan maxfiylik va xavfsizlik vositalaridan foydalanish bunday vaziyatlarni yengishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Fouzia, Zenkoufi. Informational risks. *International Journal of Health Sciences (IJHS)*, - 2022. – P. 1497-1510. doi: 10.53730/ijhs.v6ns5.8989
2. Vladimir, Barannik., Tatyana, Belikova., Pavlo, Gurzhii. The Model of Threats to Information and Psychological Security, Taking into Account the Hidden Information Destructive Impact on the Subconscious of Adolescents. - 2019. doi: 10.1109/ATIT49449.2019.9030432
3. Yerzhanov A., Nurzhanova G., Nataliya K., Annenskaya E., Tatiana V., Butova S., Balova L., Anzorova S., Aimakova G., Bissenbayev B. (2022). Building information security skills among young transport professionals. *Transportation research procedia*, 63:1481-1488. - 2022. doi: 10.1016/j.trpro.2022.06.159

4. Butkevich S. Prevention of threats to mental security: legal, criminological and psychological-pedagogical tools. *Učenyje zapiski Krymskogo federal'nogo universiteta imeni V.I. Vernadskogo*, 7 (73)(2):310-322. - 2022. doi: 10.37279/2413-1733-2021-7-2-310-322
5. Lin T., Capecci D., Ellis D., Rocha H., Dommaraju S., Oliveira D., Ebner N. Susceptibility to Spear-Phishing Emails. *ACM Transactions on Computer-Human Interaction*, 26, - 2019. – P. 1 - 28. <https://doi.org/10.1145/3336141>.
6. Nicholson J., Javed Y., Dixon M., Coventry L., Dele-Ajayi O., Anderson P. Investigating Teenagers' Ability to Detect Phishing Messages. 2020 IEEE European Symposium on Security and Privacy Workshops (EuroS&PW), - 2020. – P. 140-149. <https://doi.org/10.1109/EuroSPW51379.2020.00027>.
7. Kenneth A., Hayashi B., Lionardi J., Richie S., Achmad S., Junior F. Phishing Attack Awareness Among College Students. 2023 3rd International Conference on Electronic and Electrical Engineering and Intelligent System (ICE3IS), - 2023. – P. 344-348. <https://doi.org/10.1109/ICE3IS59323.2023.10335412>.
8. Sharofovich S. A. Virtualization of economy is the main mechanism of virtualization of social life // *American Journal Of Social Sciences And Humanity Research*. – 2022. – T. 2. – №. 12. – C. 62-68.
9. Sharofovich S. A. Concept analysis:“information”,“informed society”, “virtuality”, “virtualization”,“social virtualization” // *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*. – 2021. – T. 1. – №. 1. – C. 338-346.
10. Fahy A., Stansfeld S., Smuk M., Smith N., Cummins S., Clark C. Longitudinal Associations Between Cyber-bullying Involvement and Adolescent Mental Health. *The Journal of adolescent health: official publication of the Society for Adolescent Medicine*, 59 5, - 2016. – P. 502-509. <https://doi.org/10.1016/j.jadohealth.2016.06.006>.
11. Nikolaou D. Does cyberbullying impact youth suicidal behaviors?. *Journal of health economics*, 56, - 2017. – P. 30-46. <https://doi.org/10.1016/j.jhealeco.2017.09.009>.
12. Deol Y., Lashai M. Impact of Cyberbullying on Adolescent Mental Health in the midst of pandemic – Hidden Crisis. *European Psychiatry*, 65, - 2022. – P. 432 - 434. <https://doi.org/10.1192/j.eurpsy.2022.1096>.
13. Sharofovich S. A. Virtuality as a New Ontological Model of the World // *Central Asian Journal of Literature, Philosophy and Culture*. – 2021. – T. 2. – №. 10. – C. 51-54.

14. Saha K., Chandrasekharan E., Choudhury M. Prevalence and Psychological Effects of Hateful Speech in Online College Communities. Proceedings of the 10th ACM Conference on Web Science. - 2019. <https://doi.org/10.1145/3292522.3326032>.
15. Akter M., Shahriar H., Ahmed N., Cuzzocrea A. Deep Learning Approach for Classifying the Aggressive Comments on Social Media: Machine Translated Data Vs Real Life Data. 2022 IEEE International Conference on Big Data (Big Data), - 2022. – P. 5646-5655. <https://doi.org/10.1109/BigData55660.2022.10020249>.
16. Lee C. Doxxing as discursive action in a social movement. Critical Discourse Studies, 19, - 2020. – P. 326 - 344. <https://doi.org/10.1080/17405904.2020.1852093>.
17. Gassó. Sexting, Online Sexual Victimization, and Psychopathology Correlates by Sex: Depression, Anxiety, and Global Psychopathology. Comput. Hum. Behav., 88, - 2018. – P. 1-4. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2018.06.014>.